

LORENZ RERUP: Tiden 1864-1914. Danmarks historie bind 6. Gyldendal, Kbh. 1989, 401 sider.

Forfatteren er, som de allerfleste læsere vil vide, en erfaren, bredt orienteret universitetslærer og historisk skribent, der nok mere end nogen anden historiker i sin generation har samlet sig om studiet af denne vigtige fase af Danmarks historie. Valget af forfatter til dette bind er fagligt velbegrundet, og han har ikke svigtet forventningerne.

Den pligt til at give dette nibindsværk en dækkende og håndterlig titel, som udgiverne ikke har løst, er som bekendt i praksis forlængst blevet løst af publikum, der har valgt at hefte sig ved bogens litterære præg og oprindelige sigte: Universitetslærebogen. Der er mere at sige herom, hvad jeg skal vende tilbage til afslutningsvis. Men forlods kan det siges, at inden for de rammer, som er givet af sidstnævnte betegnelse og af de fleste tidligere udkomne bind, har Rerup ydet en dygtig og velovervejede løsning af opgaven.

Denne er vokset adskilligt – blevet både lettere og sværere – siden planerne først blev lagt (under ganske andre studieplaner) for en snes år siden – vistnok på et af de engang velkendte natlige »Scandinavian Seminars« under den nordiske metodekonference på Hässelby Slot for et kvart århundrede siden (4.-6. maj 1967). De fremstillinger, der dengang var at referere, fortolke, sammenkæde og konfrontere, var dels de klassiske oversigtsværker af Begtrup, P. Munch, Engelstoft m.fl., dels et i virkeligheden temmelig begrænset antal specialiserede bidrag. En stor plads blandt disse sidste indtog en halv snes studier om økonomisk-sociale forhold, organiseret 1930-45 under det gamle Institut for Historie og Samfundsøkonomi – bøger af Jørgen Pedersen, Georg Nørregaard, Henry Bruun, Hans Jensen m.fl. Herudover var der nyligt kommet væsentlige værker om dansk udenrigspolitik af Troels Fink og Viggo Sjøqvist, om erhvervsforhold af Skrubbeltrang, Willerslev og Cohn, samt mere specielle bidrag om kultur og opinion af Vilh. Andersen, Stangerup, Pontoppidan-Thyssen, Svend Thorsen og enkelte andre. Under dette niveau var der en del populær politisk »samtidshistorie« – partihistorier, erindringer og levnedsskildringer (kronet af Erik Henrichsens »Mændene fra Forfatningskampen«) samt talrige virksomheds- og institutionshistorier – men meget lidt vægtigt stof på generelt plan.

Her er sket store ting siden 1967. Den politiske tidshistorie er blevet uddybet med Finks bog om Estruptiden, Henning Nielsens om udenrigspolitikken i de samme år samt en række store biografier om Ove Rode, Edv. Brandes, Hørup, Jac. Scavenius m.fl. Navnlig er der imidlertid kommet en lang række dybtgående analyser og oversigter til ny forståelse

og vurdering af de bærende strukturer i det gamle samfund. Jeg skal ikke opregne dem her – det er jo netop gjort af Rerup her med tilsammen 40 sider kommenterede litteraturoversigter foruden den lige så lange afsluttende bogliste (ved Jeppe Carlsen). Men blot minde om, at det samtidige billede af periodens samfundsstruktur og institutioner, som var tegnet af Scharling & Falbe-Hansen m.fl. og fulgt op af Warming, først for alvor er revideret og uddybet med de sidste 25 års mange landvindinger – om økonomi, erhverv og virksomheder fra Sv.Aa.Hansen, Hans Chr.Johansen, Birgit Nüchel Thomsen, Ole Hyldtoft, Ole Lange, Claus Bjørn og Poul Thestrup – om sociale forhold og arbejderbevægelse fra Willerslev, Jg.P.Christensen, Jens Engberg, Lahme, Bryld, N.Finn Christiansen m.fl. – om befolkningsforhold fra Kr.Hvidt og andre emigrations- og urbaniseringsforskere – om uddannelse og kultur fra Vagn Skovgaard-Petersen, Gunhild Nissen, Leo Tandrup – om politisk adfærd, parti-, vælger- og presseforhold fra bl.a. Dybdahl, Elklit og mig selv.

Perioden mellem 1870 og 1914 er altså for alvor lagt under plov af historieforskningen siden 60'erne. Noget er endda kommet til siden Rerup afsluttede sin bog i 1988 – bl.a. flere nye bidrag om tiden 1900-1920 i Festskrift til Tage Kaarsted (1989). Bortset herfra har Rerup tilsyneladende fået det hele med – læst, exerpeteret og sammenføjet det store nye materiale, der er fremkommet om dansk historie på landsplan, til et solidt og righoldigt arbejdsgrundlag for andre historikere og samfundsforskere.

Grundigt og ordentligt klarlægger bogen samfundsudviklingens hovedtræk på strukturelt niveau:

1. Væksten og strukturen i hovederhververne og i den samlede økonomi gennem landbrugets omlægning, industrialiseringen, kapital- og krediteksponeringen og tilkoblingen til verdensmarkedet. Det meste svarer her til normalskildringen af dette forløb. Man noterer dog en stærk understregning af et økologisk »push« bag intensiveringen af den animalske produktion med tilhørende gødning i stedet for kornsalgstidens »rovdrift« – en påstand, som idag betvivles af sagkundskaben og som ikke bare burde gentages. Andre vil næppe uden grund studse over at se fagbevægelsens vækst og Septemberforliget draget frem her blandt de grundlæggende kræfter bag den økonomiske vækst, mens teknologien og uddannelsen næsten ikke omtales.

2. Befolkningsudvikling, vandringer, bebyggelse og levevilkår skildres med vægten på den begyndende demografiske transition til nutidens lavere fødselstal, den voldsomme urbanisering, udvandringen til Amerika, de stigende realindkomster og udviklingen af de materielle mulig-

heder for et bedre liv, med mere fritid, mindre trange boligforhold, sundere mad og drikke, vandhaner, cykler, aviser o.s.v. At land- og bybefolkningen skildres hver for sig er fuldt berettiget, men en sammenligning af vilkårene havde nok været på sin plads – så man forstår, hvorfor så mange rejste ind til byen (og hvem).

3. »Samfundets organisering«, d.v.s. fremkomsten af alle de mange brede »folkelige bevægelser« og foreningsdannelser, som karakteriserer netop denne periode: Andelsvirksomheder, fagforeninger, husmands-, landbrugs- og erhvervsorganisationer, såvel som de mindre brødnyttige. Af sidstnævnte skildres især kirkeretningerne, kvindebevægelsen og dagspressen, enkelte andre (som freds- og skyttebevægelserne) senere i andre sammenhænge. Alt kan man ikke få med, men jeg ville have ofret noget på afholdsbevægelsen og dens problematik og på børne- og ungdomsorganisationerne, fordi de tegner vigtige linjer i holdningsmønsteret og hverdagslivet. Så ville det også have været naturligt at reflektere begrundelsen for at dvæle ved bevægelserne, som jeg ikke selv betvivler, men gerne så diskuteret: hvad gav de folk, hvad betød de for formningen af produktion, indkomstfordeling, samlivsmønstre og politik?

4. Samme spørgsmål kunne man stille ved kapitlet om politik, som Rerup tilmed har kaldt »den politiske magtkamp«: Hvad var dens bevæggrunde, mål og virkninger? Hos Rerup som hos Munch m.fl. peger indicierne på erhvervs- og klasseinteresser som drivende kræfter, og vi ved jo, at meget forstås på den formel. Men det havde været interessant og sundt for ungdommen at få det problematiseret, få slutningsgrundlaget og alternativer diskuteret. Gjaldt det om at hævne fortiden, bedre fremtiden, dukke de store eller hjælpe de fattige – gik det på ideer, klasser, miljøer, organisationer eller personer?

Afsnittet dækker en fjerdedel af bogen med sine 100 sider. Af disse bruger Rerup op mod halvdelen på en generel indføring i det politiske apparats regler og virkemåde. Det er vel udført og en god idé, fordi nutidens studenter næsten helt savner indsigt her, enddog m.h.t. dagens Danmark. Afsnittet kunne roligt være gjort større endnu (jfr. dog pkt. 5).

Men allerede som det er, får selve den politiske tidshistorie begrænset plads. Den lange og dybe forfatnings- og klassekamp fra Grundlovskampen 1866 over Estrup, Berg, Hørup og forliget 1894, social- og skattestatsens gennembrud til de nye politiske brudlinjer efter 1905 er skåret ned til knap 50 sider. Det er væsentligt mindre end hos P. Munch, Engelstoft m.fl. Meget rigtigt nyt er der heller ikke at hente her for Rerups samtidige fagfæller. Blandt de mange kendte sandheder findes nok kun ganske få svipsere – f.eks. at Socialdemokratiet skulle være blevet størst i Folketinget 1913 med 32 mandater (s. 175) – Venstre havde faktisk 43. Men der

havde været god mening i at redegøre for delingslinjerne og holdningsændringerne m.h.t. kvindernes politiske og øvrige rettigheder, »ungdommens« stemmeret (valgretsalderen var jo 30 år), nærings- og fabrikslovgivningen o.m.a.

Selv de spørgsmål, der omtales, får ofte alt for lidt plads, således skattereformproblemet (s. 189, 211, 218f, jfr. s. 246-50). Det forstås ikke uden bøndernes meget kontante interesse i at få skatterne over på pengeindkomsterne – hvor de selv endnu hinkede bagefter byfolk: Skatten skulle væk fra jorden, hvis værdi kunne forøges ad denne vej, ligesom det jo faktisk skete ved en fordelagtigt ordnet tiendeafløsning. Og forbrugsafgifterne og tolden skulle flyttes fra produktionsmidler og hverdagsvarer over på byfolkenes »luksusforbrug.« Bønderne følte, at de havde krav på økonomisk oprejsning fra andre grupper, hvis pengeindkomster steg mere end deres egne.

Hertil kom, at en reform i den ønskede retning uvægerligt gennem skattebevillingsretten ville give folketingsmagt over regeringen: Estrups basis var ikke bare landstinget af 1866 samt tilslutningen fra bybefolkningens flertal og Christian IX (der både agtede og frygtede ham) – den lå også i de uden lovændringer støt stigende told- og forbrugsafgifter. Og først da de ikke mere slog til, var forligets time kommet.

Overvejelser af denne type synes ingenlunde at være Rerup fremmede. Men der har været for lidt plads til dem.

5. Selve grundstrukturen i finans- og skattevæsenet findes sammenfattet under det kortere kapitel om »den offentlige sektor«, der iøvrigt skildrer central- og lokalforvaltningen, domstolene, undervisnings-, sundheds- og socialvæsenet. I det stærkt koncentrerede stykke beskrivende samfundslære savner man blik for den gamle juridiske embedsstats magtfuldkommenhed i 1800-tallet og den påfølgende ændring, da organisations-Danmark vandt indpas på beslutningerne. Og vel endnu mere en fremstilling af kommunalpolitikens substans og delingslinjer. De mange nye by- og sognehistorier skulle vel ellers have givet et grundlag for en sådan berigelse.

6. Et sidste lidt mindre kapitel om forholdet til udlandet dækker sikkerhedspolitikken, Nordslesvig-sagen og bilandenes gradvise frigørelse, men højst fortjenstfuldt udredes systematisk hele den særlige rollefordeling og beslutningsproces (incl. opinionsdannelsen), som kendetegnede dette område. Det er dog alene de politisk bestemte eller sigtende processer, som behandles. Vor passive handelspolitik er med, mens man for den voksende udenrigshandel og andre økonomiske forbindelser udad kun har enkelte spredte bemærkninger i det første kapitel. På et enkelt punkt har Rerup trådt i spinaten ved at godkende Ole Langes over-

fladiske »afsløring« af statens hjælp til rejsningen af Store Nordiske (se min anm. i HT 1982 s. 471-85).

7. Tilsidst en kortfattet opsummering af »det danske moderniseringsforløb«. Det bliver som venteligt karakteriseret som jævnt fremadskridende og relativt harmonisk i kraft af landets økonomisk heldige beliggenhed og strukturelle forudsætninger, udmærket ved en påfaldende stærk integration af de fleste befolkningsgrupper gennem de folkelige bevægelser m.v. – måske endda også på skæv vis fremmet ved den langstrakte forfatningskamp, der i høj grad blev formet af den principielt fejlkonstruerede 1866-forfatning.

8. Og til allersidst tre hvide sider i stedet for de manglende registre. Det er slemt nok at finde rundt i denne komprimerede håndbog, hvor mange sager kun er omtalt med spredte sætninger rundt omkring. Næsten umuligt er det af få glæde af redaktørens utvivlsomt velmente råd på bogens første side – at vi skal sammenholde teksten med oplysningerne i Hans Chr. Johansens bind 9 i samme værk. »Dansk økonomisk statistik 1814-1980« (1984). Brugerne af denne i sig selv fortjenstfulde publikation vil vide, hvor besværlig den er at finde rundt i, og i hvor ringe grad den er opbygget med henblik på at supplere tekstbindene. Uden registre gøres det ikke med et overkommeligt tidsforbrug. Godt, at vi har Scharling/Falbe-Hansen og Warming endnu!

Som her skildret kunne man godt her og der ønske flere emner inddraget og udførligere oplysninger. Men som håndbog og oversigtsværk rangerer bogen uden tvivl højt: Det vigtigste af det, man vidste om politiske og matrielle forhold i 1967 og det meste af det, som senere er kommet til, findes refereret med forstand. Informationsmængden er enorm, mange steder så stærkt koncentreret ved præsentationen af summariske tal og andre hårde data, at læsningen kan blive tung.

Nå, meget få har jo til dato skrevet en lærebog, som både er instruktiv, opslagsrig og nem at læse. Brugt sammen med et eller flere værker med en mere begrænset problemstilling vil Rerups bog give et godt og frugtbart grundlag i visse af universitetsundervisningens forløb – omend måske nok i færre end da bogen planlagdes i 1967.

Hvad man kunne have håbet at få udover denne gode vare var efter min mening en bevidst koncentration og fokusering om udvalgte centrale spørgsmål og fortolkningsmuligheder – en problematisering af de lange linjer og udviklingens indbyrdes sammenhænge, jfr. mine bemærkninger oven for vedr. afsnittene 3 og 4. Et lidt tilfældigt konkret eksempel kunne være det dér nævnte spørgsmål om skattepolitikken – et andet baggrunden for systemskiftet:

Fordelingssiden af skattesagen er et eksempel på mekanismer, der ikke

nåede klart frem i forgrunden af samtidens debat. Men alle kyndige vidste besked med forholdet. Hvad betød det politisk? Man vidste også, at Estrup nok provisorisk kunne bruge den oparbejdede beholdning i statskassen til formål, som folketinget ikke godkendte, og hertil opkræve de bestående skatter – men han kunne ikke indføre nye. Hvorfor ikke? Svaret ligger – ligesom for de andre begrænsninger i provisorieregimets magt, muligheder og varighed – i tidens kultur- og holdningsmønster, i den latente opinion.

Det var værd at diskutere sådant i forbindelse med forfatningskampen, bag om både politimagt og andelsmejerier. Det er rigtigt at se bondebrugenes eksportsucces i sammenhæng med systemskiftet i 1901 – men nogen enkel og direkte kobling var der jo ikke mellem de to ting: også andre nordiske bønder blev jo ministre, skønt de nu var toldbeskyttede hjemmemarkedserhverv.

En anden central kobling, som næppe burde have fået lov til at bare at stå hen, er den tosidede forbindelse mellem lovgivning/statsindgreb og produktion/erhvervsudvikling. Det er ikke nogen let exercits, men man må vise den interesse!

Jeg kunne have ønsket mig historien skrevet mere selektivt, mere bevidst problematiserende og mindre elskværdigt eklektisk end Rerup har gjort. End ikke i litteraturgennemgangen er der lagt større vægt på at skille klinten fra hveden eller klarlægge tolkningers begrænsninger og indbyrdes forenelighed m.v. Vigtige perspektiveringer kunne være kommet nogenlunde af sig selv, hvis vor historie var blevet belyst ved sammenligninger med andre lande. Andet ville måske have åbnet sig, hvis ånds- og kulturhistorien havde været inddraget. Hvor store frihedsgrader forf. her har haft, og hvor vidt han var bundet af redaktionelle forskrifter, ved jeg imidlertid ikke.

Niels Thomsen

NIELS KÆRGÅRD: Økonomisk vækst. En økonometrisk analyse af Danmark 1870-1981. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. Kbh. 1991. 641 s., 250 kr.

De fleste kender regeringens økonomiske model ADAM, der næsten dagligt benyttes til forudsigelser af den økonomiske udvikling og til beregning af de økonomiske konsekvenser af politiske indgreb.¹ Med

¹ Det følgende er en bearbejdet version af anmelderens opposition ex auditorio ved forsvaret.